

- ⁵ Там же.— С. 324—330.
- ⁶ Липин В. В. Групповая находка ольвийских дельфинов на Березани // МАСП.— Вып. 7.— С. 42—51.
- ⁷ Анохин В. А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья.— К., 1989.— С. 10.
- ⁸ Карышковский П. О. Монеты Ольвии.— К., 1988.— С. 37.
- ⁹ Виноградов Ю. Г. Политическая история ольвийского полиса VII—I вв. до н. э.— М., 1989.— С. 80.
- ¹⁰ Липин В. В. Греческая колонизация Северного Причерноморья.— К., 1966.— С. 145.
- ¹¹ Рубан В. В. О хронологическом соотношении литых стрелок и дельфиновидных монет на территории Нижнего Побужья // Нумизматика античного Причерноморья.— К., 1982.— С. 15—20.
- ¹² Виноградов Ю. Г. Керамические клейма острова Фасос // НЭ.— 1972.— Вып. X.— С. 6—10.
- ¹³ Липин В. В. Групповая находка...— С. 42—51.
- ¹⁴ Vinogradov Ju. G. Die historische Entwicklung der griechischen Polies der nordlichen Schwarzmeergebietes im 5 Jh. V. Chr. // Chiron, 1880.— № 10.— S. 63—100.
- ¹⁵ Зограф А. Н. Указ. соч.— С. 124.
- ¹⁶ Карышковский П. О. Указ. соч.— С. 38—40.

КОМПЛЕКС РОЗПИСНОГО ТИНЬКУ З ОЛЬВІЇ

В. І. Назарчук

У статті запропоновано відновлення поліхромного інтер'єру заможного елліністичного будинку в Ольвії. Реконструкцію виконано на підставі великого комплексу розписного тиньку, знайденого в будинку І на ділянці Т-3 в 1996 р.

Унікальний комплекс поліхромного тиньку було виявлено в Ольвії на ділянці Т-3 під час розкопок 1996 р. Кілька тисяч фрагментів, загальною площею 2,12 м², походили із засипу великої цистерни, що належала багатому будинку (Т-3-1) III — першій половині II ст. до н. е., розташованому в середині терасної частини міста (рис. 1). Фрагменти подрібнені, але наявність двобарвних і розписних уламків дозволяє запропонувати варіант реконструкції розпису¹.

Усі фрагменти розподіляються за кольоровими поясами. Найбільша кількість фрагментів яскраво-червоного кольору; загальна площа, яку вони займають, 2,15 м². Наступна за площею група (0,7 м²) — із сірим покриттям. У цій групі присутні профільовані рельєфні фрагменти. До найменшої групи належат фрагменти білого кольору. Загальна їх площа — лише 0,27 м², але частина з них має сліди нанесеного червоною фарбою орнаменту з геометричних фігур (кіл та трикутників).

Таким чином, пропорційні співвідношення поверхонь кольорів червоного, білого та сірого у знайденому комплексі, відповідно дорівнюють 68%, 8,6% і 22,5% (тобто близько до співвідношення 7:1:2).

Крім цього, збереглися двобарвні фрагменти із межами між поясами. У сумі ми маємо 1,56 м межі між червоним і білим і 1,86 м межі між білим та сірим (рис. 2).

Межі між поясами підкреслено недбалою розмежовною лінією. На кількох фрагментах (сіро-білих) ця межа являє собою неглибоку борозну трикутної в перетині форми завширшки до 0,15 і глибиною до 0,1 см. На одному фрагменті борозна відсутня, і межу підкреслено ніби ледь помітним (0,05 см) уступом. На більшості фрагментів, однак, межу сірого й білого поясів виконано шляхом вдавлювання мотузки (до 1,5 мм діаметром). Інколи відбиток мотузки проходить нижче межі барв поясів. Ймовірно, натягнутий і наполовину відбитий у напівсирому тиньку мотузок було використано для початкової розмітки поверхні стіни перед її розфарбовуванням.

Цю межу (між сірим та білим поясами) по верху відбитка мотузка підведено вузькою (до 0,2 см) червоною смужкою, що збереглася на більшості двобарвних фрагментів.

© В. І. НАЗАРЧУК, 1997

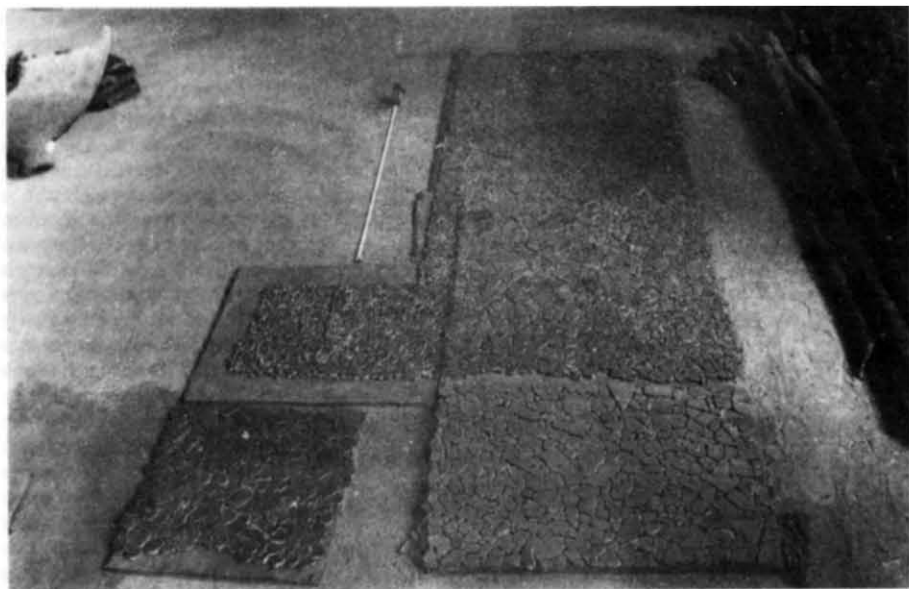

Рис. 1. Комплекс тиньку (частина) після знахідки у стані обробки.

Межу червоного і білого поясів, як і сіро-білого, також виділено недбалим вдавлуванням у напівсирий тиньк мотузка. Інколи червона барва дещо заходить на білий пояс нижче межі мотузка.

Сірий пояс, в якості декору, має ще один відбиток мотузка, нанесений на багатьох фрагментах на 3 см нижче межі з білим кольором. Ширина цього відбитка — 0,1—0,15 см.

Крім рельєфної смужки, що розділяє кольорові пояси, і кількох профільованих фрагментів сірого поясу сліди якогось іншого рельєфного декорування панно стіни (зокрема, розмітки під квадрати) відсутні.

Практично всі фрагменти тиньку мають однакову товщину — 1,0—1,2 см. Лише деякі на 0,1—0,2 см товщі. Останні фрагменти більш характерні для сірого поясу. Разом з тим (за винятком профільованих сірих частин) кілька фрагментів червоного поясу (загальною площею 0,18 м²) виділяються своєю товщиною — до 2, 3 і навіть (один фрагмент) до 4 см. Зворотній бік тиньку, як правило, рівний, інколи досить гладенький, із збереженими слідами швів між каменями.

Як правило, розміри більшості (до 80%) фрагментів невеликі й коливаються від 4 до 6—7 см. Розміри товстих фрагментів значно більші: від 5—6 до 12 см. Шар фарби накладено на шар розчину у фресковій техніці, його поверхня гладенька й має сліди

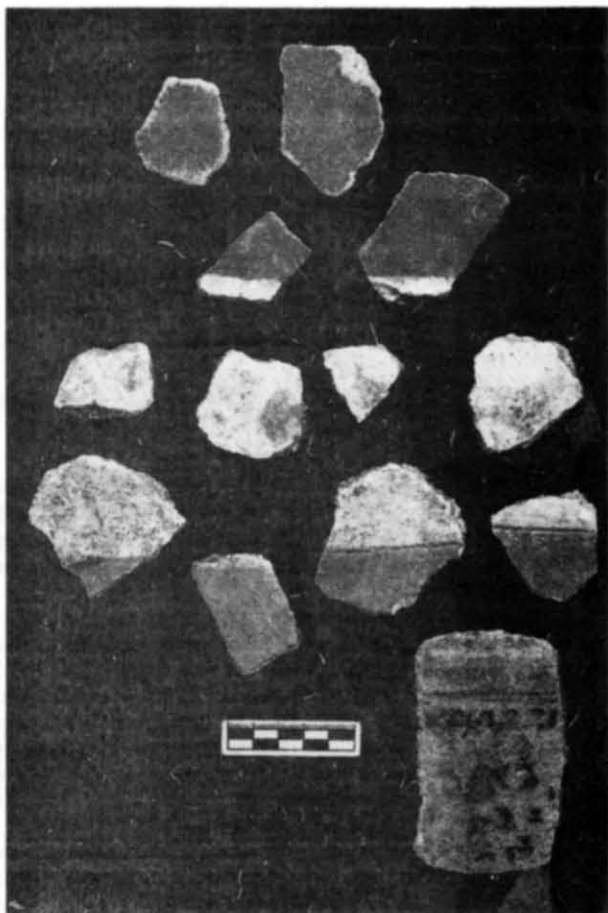

Рис. 2. Зразки поліхромних фрагментів трьох поясів.

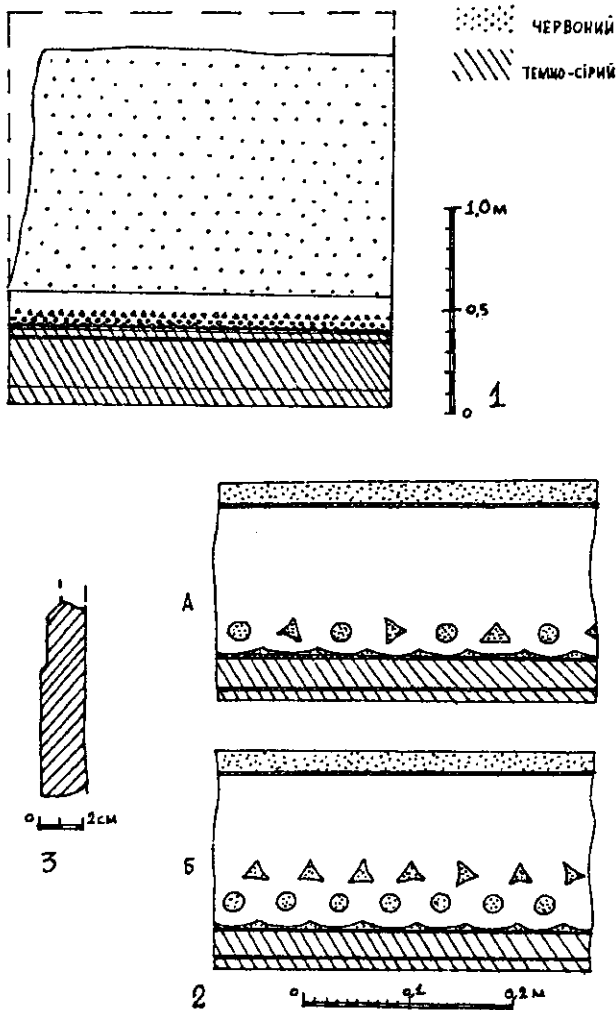

Рис. 3: 1 — реконструкція розпису стіни; 2, А-Б — варіанти орнаментатії білого поясу; 3 — перетин фрагменту цоколя.

льорів без якихось елементів сюжетного розпису дозволяє вважати, що розпис складався з трьох поясів: сірого, червоного й орнаментованого геометричними фігурами білого;

- сумарні довжини фрагментів з розділенням кольорів дають підстави вважати, що ширина ділянки стіни, на якій знаходився цей тиньк, становила не менш як 1,86 м (але, очевидно, і не набагато більше).

Звідси, маючи сумарну площу тиньку кожного з кольорів окремо, можна, ймовірно, встановити висоти кольорових поясів. Конкретно: висота сірого поясу — 0,38 м ($h/c = 0,7:1,86$); червоного — 1,16 м ($h/c = 2,15:1,86$); білого — 0,15 м ($h/b = 0,27:1,86$). Отже, можлива загальна висота фрагменту розпису могла становити приблизно 1,69 м.

Питання про верхнє завершення стіни залишається відкритим, оскільки у комплексі відсутні фрагменти завершення декору. Навряд чи втрачена частина була значною. Внаслідок унікальної збереженості кам'яних наземних кладок досліджуваного будинку вдалося встановити, що висота «високих» стін приміщень будівлі, які прилягають до борту тераси, від рівней дольовок до перекриття становила 1,80—2,20 м.

Постає питання стосовно послідовності розташування кольорових поясів. Відомі схеми розташування знизу вгору чорного (чи сірого), потім червоного і лише потім білого поля. У нашому випадку цю схему порушено, оскільки наявність червоно-білих і сіро-білих фрагментів поза сумнівом свідчить, що біле розташовувалося між сірим та червоним. Не можна було б виключити також варіант, коли сірий пояс увінчував би червоний, якби не відсутність у комплексі червоно-сірих фрагментів і особливість сірого поясу, що дозволяє думати про його розташування саме вгору. Так, у нижній частині цього поясу присутні товсті профілюючі фрагменти (загальною довжиною до 0,42 м), ототожнювані нами із залишками плінтуса (рис. 3, 3). Повна висота плін-

дуже ретельного загладжування. Товщина шару фарби — до 0,10 см; на сірих фрагментах — до 0,12 см.

Склад шару тиньку, ймовірно, близький до складу ідентичних фрагментів з червоним покриттям в Ольвії, що досліджувалися під керівництвом І. Л. Значко-Яворського² (зразок 4)³. Він являє собою каменеподібний конгломерат майже білого кольору, складений з пісько-гравелистої маси великих і дрібних зерен-наповнювачів (чорних, сірих і напівпрозорих), занурених у тонкозернисту масу кальциту. Склад в'язучої речовини розчину і його заповнювачів характеризує карбонатну природу останніх і використання вапняку як вихідного матеріалу для випалювання вапна.

Комплекс тиньку залягав компактною масою, на глибині 1,60—2,40 м від розкритого верху цистерни. Про його цілісність якоюсь мірою свідчить однаковий відтінок фарби фрагментів кожного кольору.

Визначивши співвідношення поверхонь кольорів, спробуємо відновити можливу висоту й ширину поверхні стіни, вкритої знайденим тиньком. При цьому будемо виходити з таких передумов:

- судячи за кількістю, до цистерни було скинуто тиньк лише з частини однієї стіни;

- наявність фрагментів червоного, сірого й білого ко-

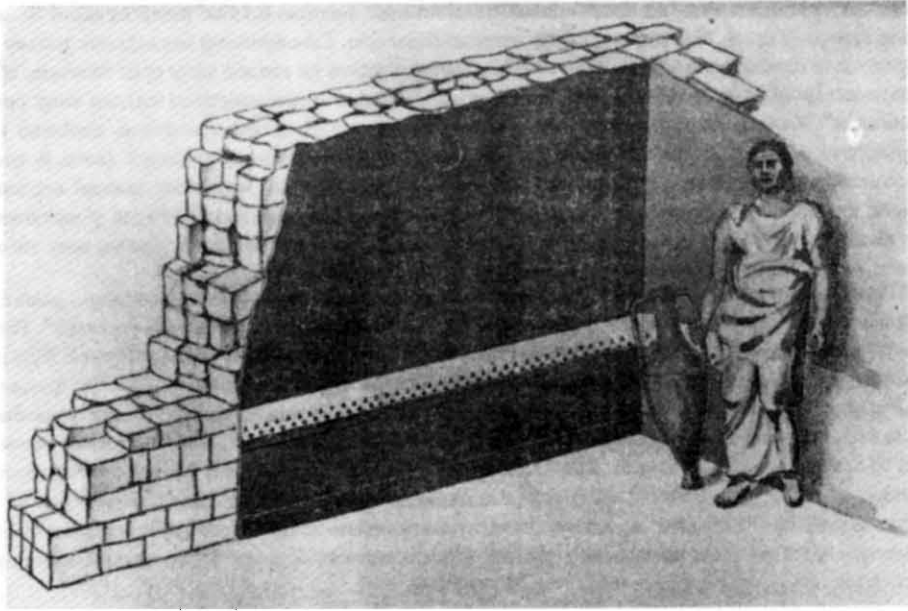

Рис. 4. Реконструкція інтер'єру приміщення (при дотриманні розмірів поверхні знайденого комплексу).

туса становить 9 см, товщина 2,5 см. Він являє собою вертикальну панель у нижній частині стіни темного сірого кольору, що має на висоті 6,5 см вузьку (0,2 см) похилу полицю. Вище розташовано наступну вертикальну панель висотою 3,5 см. Верх цієї панелі зрізано на 0,5 см похилою площиною під кутом 45°. Цей зріз під чітко вираженим кутом у 135° на висоті 9,0 см від підлоги переходить вже у власне поверхню потинькованої стіни.

Таким чином, розміщення кольорових поясів нами реконструюється таким чином: нижню частину стіни вкривав сірий пояс з плінтусом, висотою 0,38 м; вище знаходився орнаментований білий пояс висотою 0,15 м, і над ним уже червона поверхня, висотою не менше 1,16 м. Загальна відновлювана висота — 1,69 м — показує, що збережений тиньк вкривав майже всю поверхню стіни, за винятком її завершення (рис. 3, 1).

Окреме питання викликає декорований червоними геометричними фігурами вузький білий пояс, який, імовірно, відіграв основну декоративну роль у забарвленні стіни.

Фрагменти із залишками червоного розпису на білому тлі становлять лише 0,044 м² (тобто лише 20% поверхні білого поясу). Ця найменш чисельна група тиньку складається лише з 47 фрагментів, на яких збереглися залишки нанесених червоною барвою кіл діаметром 1,7—2,0 см, та (можливо) рівнобічних трикутників із стороною у 2,0—2,2 см, які чергуються з колами. Усі знаки нанесено просто на білий тиньк, без попередньої розмітки. Орнамент розташовано на 1,0—1,2 см вище за межу сірого поясу: відстань між сусідніми елементами становить 3,5—3,0 см. Матеріал, що зберігся, дозволяє запропонувати два варіанти реконструкції орнаменту (рис. 3, 2).

За першим варіантом, червоні кола чергувалися з трикутниками на висоті 1,0—1,2 см над межею сірого поясу. За другим можливим варіантом, на цій відстані проходив ряд, що складався лише з кіл. Ряд з великих трикутників проходив на 1,0—1,2 см вище за ряд кіл (тобто у 3,5—4 см над межею поясу), причому трикутники розташовувалися над проміжками між колами. В обох варіантах увесь цей орнаментальний ряд було підкреслено (по межі поясу) лінією червоного кольору з невисокими (до 0,3—0,5 см) широкими (до 1,5—1,7 см) трикутниками, що виступали у проміжках між колами (або колами й невеликими трикутниками). В обох випадках відновлюване число елементів орнаменту — близько 35 для першого й відповідно 70 для другого — близьке до наявної кількості орнаментованих фрагментів — 47, деякі з яких несуть залишки двох знаків.

З запропонованих варіантів впливає, що орнаментальна смуга могла займати або нижню третину білого поясу, або майже всю нижню його половину, роблячи його кольорову гаму насиченішою.

Таким чином, запропонована нами реконструкція розпису основної частини стіни багатого ольвійського елліністичного будинку відрізняється від відомих зразків простотою (рис. 4). Розписом звичайно декорувалися житлові приміщення та парадні зали будинків (андрони). У відновлюваному варіанті нашого будинку, нижні 0,38 м стіни, здебільшого приховані від очей встановленими ложами з тоф'яками, були темно-сірого кольору. Вище (на рівні грудей чи голів бен-

кетуючих) проходив вузький білий орнаментований пояс висотою 0,15 м. Вище за нього — основна поверхня стіни (без карнизу) була яскраво-червоною. Сам принцип накладання тиньку й розпису стін елліністичних будинків звичайно застосовувався до кладок типу *opus incertum*, аби надати поверхні охайнішого вигляду, часто імітуючи раніші й працемісткіші кладки типу *opus quadratum*⁴. Кладки досліджуваного ольвійського будинку у більшості приміщень зроблено на глинистому розчині, з каменів вторинного використання, нещільно притесаних (хоча й спостерігається наподегліва спроба архітектора імітувати з підручного матеріалу складні системи кладок класичного періоду)⁵. Задовільний зовнішній вигляд фасадів таких кладок у житлових будинках Ольвії у III ст. до н. е. саме й досягається за рахунок застосування різного виду тинькових, часто пофарбованих покриттів, у гамі яких переважає червоний колір⁶.

Ольвійський декор має значно простіший вигляд, ніж такі географічно близькі відомі розписи житлових елліністичних будинків, як розписи будинків Фанагорії⁷, садіб біля Пантікапея⁸. Наш розпис не відтворює традиційні орфостати і постелисту регулярну кладку. Відсутні також імітації архітектурного декору та рельєфних орнаментів. Якоюсь мірою ця простота зближує інтер'єр ольвійського будинку з розписами андронів Олінфа⁹. Проте, на відміну від останніх, наш розпис ускладнено впровадженням білого орнаментованого поясу. Загалом він уявляється дещо відмінним від інших типів розпису стін. У зв'язку з цим відзначимо, що знахідки фрагментів червоного тиньку, який вкриває близько 70% поверхні нашої стіни, поширені і є досить численними у шарах Ольвії IV—II ст. до н. е., але вперше існує можливість запропонувати реконструкцію декорування усєї нижньої частини внутрішньої стіни житлового будинку III — першої половини II ст. до н. е.

Примітки

¹ Усі фрагменти — інв. 0-96, Т-3, № 488 — зберігаються в Ольвійському заповіднику. Автор висловлює глибоку вдячність Олександрі Чорномаз за допомогу в роботі з цим унікальним комплексом.

² *Значко-Яворський І. Л., Белик Я. Г., Иллиминская В. Т.* Исследование древних строительных растворов и вяжущих веществ // СА.— 1959.— № 4.— С. 142—152.

³ Там же.— С. 148, 149.

⁴ *Vitr.*, Lib. II, VIII, 5—7; *Sadurska A.* Archeologia starozytnego Rzymu. Vol. I.— Warszawa, 1975.— S. 139; *Parnicki-Pudenko S.* Architectura starozitnej Grecji.— Warszawa, 1975.— S. 334.

⁵ *Назарчук В. И.* Основные результаты раскопок участка Т-3 в Ольвии 1989—1995 гг. // Тези Першої обл. наук. краєзн. конф. «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». — Миколаїв, 1995.— С. 36.

⁶ *Крыжицкий С. Д.* Жилые ансамбли древней Ольвии IV—II вв. до н. э.— К., 1971.— С. 4, 127; *Крыжицкий С. Д.* Жилые ансамбли античных городов Северного Причерноморья (IV в. до н. э. — I в. н. э.)— К., 1982.— С. 37, 38.

⁷ *Блаватский В. Д.* Фанагорийская стенная роспись // МИА 57.— М., 1956.— С. 169, 170.

⁸ *Ростовцев М. И.* Античная декоративная живопись на Юге России.— М., 1915.— С. 38; *Кастанаян Ж. Г.* Стенная роспись сельской усадьбы эллинистического времени близ Пантікапея // КСИА.— 1969.— Вып. 16.— С. 46—48.

⁹ *Olinthus VIII*, P. 291—303.